

IV. Murad'ın Bestelerinde Temsil

Seher Tetik

Giriş

Türk müzik tarihi üzerine yapılmış ve yapılacak olan her araştırma müzik tarihimizi aydınlatmak ve müzik anlayışımızdaki sürekliliği ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır. Türk tarihinin dönüm tarihlerinde bazı padişahların yeri çok önemlidir. Bu önemli padişahlardan bazıları aynı zamanda müzisyen oldukları için müzik tarihi açısından da değer taşımaktadırlar. Bu nedenle biz de, hayatıyla Türk tarihinde önemli bir yere sahip olduğu kadar, müziğe olan ilgisi ve bestekârlığıyla Türk müzik kültüründe önemli bir yeri olan IV. Murad'ın bestelerini analiz ederek müzikte neleri temsil ettiğini ortaya koymaya çalışacağız. Ancak bunu ortaya koymadan önce bugüne kadar bilimsel olarak ele alınmamış olan IV. Murad'ın bestekârlığı ve bestelerinin var olup olmadığını, varsa kaç adet olabileceğini, günümüze gelip gelmediğini veya besteleri günümüze ulaşmış olup IV. Murad'a ait olduğu söylenen bestelerden hangilerinin ona ait olabileceğini ortaya koymak gerekti. Bunu ortaya koymak için yaptığım yüksek lisans tezinden yararlanarak önce IV. Murad'ın bestekârlığını, daha sonra besteleri konusunda kaynaklara dayanarak ortaya konulan bilgileri özetleyeceğiz. Yazının sonuç kısmında ise tezde değinmediğimiz, IV. Murad'ın bestelerinde temsili ortaya koyacağız.

IV. Murad'ın bestekârlığının kaynaklarla delilleri

IV. Murad'ın besteleriyle ilgili bilgileri vermeden önce özellikle vurgulamak istediğimiz konu IV. Murad'ın bestekârlığı konusudur. Modern bazı araştırmalarda IV. Murad'ın bestekâr olduğu belirtilmiş olmasına rağmen, şimdiye kadar bu konuda kaynaklara dayalı bir bilimsel çalışma yapılmamıştı. Böyle bir çalışmanın yapılmaması da IV. Murad'ın bestekârlığı konusunda hep bir şüpheyi de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte tarihi kaynaklardan ne biyografi eserlerinde ne de siyasi tarihlerde IV. Murad'ın 'bestekâr' olduğunu açıkça ifade eden bir tanımlamaya rastlanmaması bu şüpheyi daha da artırmaktaydı. Ali Ufkî ve Kantemiroğlu'nun eserlerinde Şah Murad adına kayıtlı eserlerin bulunması ve yine Ali Ufkî tarafından notaya alınan bir bestede *Sema'i-i Sultan Murad Han Fatih-i Bağdad* (Bağdad Fatih-i Sultan Murad Han'ın semaisi) kaydının düşülmüş olması (Elçin 1976: 149; Cevher 2003: 524) IV. Murad'ın bestekârlığı konusundaki şüphelerin yersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim IV. Murad'ın Bağdad'ı aldıktan sonra 'Fatih-i Bağdad' (Bağdad Fatih-i) olarak anılması ve Bağdat Fatih-i olarak anılan başka bir Sultan Mu-

rad'ın olmaması bizi doğrudan doğruya IV. Murad'ın bestekâr olduğuna götürmektedir. Bu tespite ilave olarak 'Şah' (Develioğlu 2003: 974) kelimesinin özellikle İran hükümdarlarının isimlerinin başında kullanılmasına rağmen IV. Murad'ın İran şahlarının elinde bulunan Bağdat'ı fethettikten sonra Şah Murad olarak anılması Ali Ufkî'nin eserinde kastettiği kişinin IV. Murad olduğunu göstermektedir. Bununla beraber *İlahi-yi Sultan Murad Han Tâb-e serâh* (Elçin 1976: 248; Cevher 2003: 771) kaydıyla Ali Ufkî'nin eserinde ve Şah Murad adıyla Ali Ufkî ve Kantemiroğlu'nun eserlerinde kayıtlı olan bütün bestelerin de yukarıda delillerle bestekârlığı tespit edilen Sultan IV. Murad'a ait olmalıdır.

IV. Murad'ın besteleri

IV. Murad'a ait besteler elimizde bulunan iki yazılı kaynağa dayanmaktadır. Bu kaynaklar Ali Ufkî'nin *Mecmua-i Saẓ ü Söẓ*'ü ile Kantemiroğlu'nun *Kitabu 'İlm'il-Musiki 'ala' vecbi'l-burufat* isimli eseridir. Bunlara ilave olarak bir de meşk silsilesiyle geldiği var sayılan İsmail Hakkı Bey koleksiyonundan söz edeceğiz.

IV. Murad'a ait olan bestelerden bir kısmı sadece Ali Ufkî'nin eserinde, bir kısmı ise sadece Kantemiroğlu'nun eserinde kayıtlıdır. İki eserde de kayıtlı olan bestelerin birbirleriyle karşılaştırılması sonucunda Şah Murad'a yani IV. Murad'a ait toplam on beste olduğu tespit edilmektedir. Aynı ayrı bu iki esere bakıldığında sekizer bestenin kayıtlı olduğu görülecektir. Ancak bu bestelerden altısı ortaktır. Ortak olan besteler haricinde Ali Ufkî iki sözlü eserini (Elçin 1976: 149, 248; Cevher 2003: 524, 771) Kantemiroğlu da iki saz eserini (Tura 2001: 94, 140-141) kaydetmiştir. Bu iki eserde bulunan on nota haricinde İsmail Hakkı Bey Koleksiyonunda da neva makamında, fahte usûlünde Bağdad adıyla Şah Murad adına kayıtlı bir beste (İTÜ TMDK Nota Arşivi E1973) bulunmaktadır. Kaynaklarla ve meşk sistemiyle günümüze geldiğini tespit ettiğimiz Sultan IV. Murad'ın bestelediği bu on bir eserden altısı hüseyini diğerleri bayati, eviç, irak, uzzal ve neva makamlarında bestelenmiştir. İki eserde yer alan notaların karşılaştırılması besteleri mukayese etme imkânı vermekle birlikte bestelerden hangisinin aslına uygun olduğunu tespit etmek, doğruyu destekleyecek bir üçüncü delil olmadığı için, bugün için güç hatta imkânsız denecek derecede zordur. Notasız olarak meşk sistemiyle öğrenilen bestelerin icracılar tarafından farklı biçimlerde icra edilebildiği Cem Behar'ın üzerinde önemle durduğu bir konudur. Nitekim bu besteleri notaya alan santuri Ali Ufkî Bey ve tanburi Kantemiroğlu'nun da meşk yoluyla kendilerine gelmiş olan besteleri farklı şekillerde duymuş, icra etmiş ve notaya almış olmaları çıkartılabilecek bir sonuçtur. Ancak biz, çalıştığımız bu iki kaynak arasında IV. Murad'a en yakın kaynak olan Ali Ufkî'nin eserinde kayıtlı olan notalara öncelik vermekle birlikte, gerekli gördüğümüz yerlerde iki eserdeki notaları karşılaştırma yoluna gittik.

Daha öncede belirttiğimiz gibi IV. Murad'a ait olduğunu tespit ettiğimiz on bir eserden altısı hüseyini diğerleri bayati, eviç, irak, ızzal ve neva makamlarında bestelenmiştir. Bu bestelerden hüseyini makamında bestelenmiş olan üç eserin (Elçin 1976: 50-51, 55; Cevher 2003: 222-225, 240-243; Tura 2001: 51-52, 94, 137-139) üçüncü hanelerinde zirgüleli hicaz makamına geçki yapılmış olması dikkat çekicidir. Bu noktada Haydar Sanal'ın *Mehter Musikisi* adlı eserinde "Mehter Musikisinde kullanılan makamların Türk musikisinin başka kollarında kullanılan makamlarla aynı olduğunu fakat yapılan makam geçkilerinin farklı olduğunu ve üçüncü hanedeki geçkilerin umumiyetle hicaz ailesi makamlarından birine yapıldığını" (Sanal 1964: 36-37) belirtmektedir. Bu da IV. Murad'ın hüseyini makamında bestelediği bu üç eserin mehter müziğini temsil ettiğini ve mehterler tarafından çalındığını yeterince göstermektedir.

IV. Murad'a ait olduğunu tespit ettiğimiz bestelerin türlerine bakıldığında sekizinin saz eseri olduğu görülmektedir. Bu sekiz besteden altısı her iki eserde de kayıtlı olup diğer ikisi sadece Kantemiroğlu tarafından notaya alınmıştır. Bu iki eserde kayıtlı olan sekiz saz eserinin de peşrev olduğu görülmektedir. Bu saz eserlerinden altısı hüseyini diğerleri de ızzal ve irak makamlarında bestelenmiştir.

Saz eserleri dışında Ali Ufkî'nin bestelerinde iki sözlü esere daha rastlanmaktadır. Bunlardan biri bayati makamında, semai usulünde olup *Sema'i-i Sultan Murad Han Fatih-i Bağdad* adıyla kaydedilmiştir. Bu beste usûl nedeniyle semai olarak adlandırılmış olup terennümlüdür. Günümüzde bu terennümlü semai formu nakış semai olarak adlandırılmaktadır. Ali Ufkî'nin eserinde kayıtlı olan diğer sözlü eser ise eviç makamında, devrirevan usulünde bestelenmiş olup ilahi türündedir. Beste *İlahi-yi Sultan Murad Han tabe serah* başlığıyla kaydedilmiştir.

IV. Murad'ın bestelerini semai, düyek, devrirevan, darbıfetih, berefşan, fahte ve devrikebir usullerinde bestelediği görülmektedir. Bu usullerin dışında IV. Murad'ın hüseyini makamında bestelediği sözsüz eserlerinden birine Ali Ufkî'nin eserinde *Pişrev-i çar usûl* (dört usullü peşrev) kaydıyla rastlanmaktadır (Elçin 1976: 55; Cevher 2003: 240-243). Kantemiroğlu'nun eserinde aynı bestenin 'değişme' adıyla ve (Çenber, fahte, berefşan, semai) usullerinde kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bestenin ilk hanesinin usulünün gerçekte Kantemiroğlu tarafından kaydedilmediği ancak Yalçın Tura tarafından Ali Ufkî'nin eserine dayanarak yayınlanan esere ilave edildiği anlaşılmaktadır. Ali Ufkî'nin eserinde 'dört usul' geçkisinden bahsedilmesine rağmen eser dikkatlice incelendiğinde serhanenin nim sakil, mülazimenin nim sakil ve sakil, ikinci hanenin fahte, üçüncü hanenin berefşan ve dördüncü hanenin de yürük semai usulünde bestelendiği ortaya çıkmaktadır. Ali Ufkî'nin eserinde mülazime kısmında geçen nim sakil ve sakil usullerinin yerine Kantemiroğlu, mülazime'yi çenber usûlüyle (Tura 2001: 137-139) notaya almıştır.

Ali Ufkî ve Kantemiroğlu tarafından ayrı ayrı notaya alınan bu beste, mehter marşlarını ve usüllerini inceleyen Haydar Sanal tarafından da dikkatlice ele alındığı görülmektedir. Haydar Sanal, Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin (ö. 1197/1783) *Mecmuatü'l-letâif sandukâtü'l-ma'ârif* adlı güfte eserine dayanarak *Mehter Musikâsi* adlı eserinde mehter usulleri arasında bir 'değişme usulü'nden bahsetmektedir. IV. Murad'ın bu bestesini 'değişme usulü'ne tek örnek göstererek düyek, çenber, fahte, berefşan ve semai usulleri olmak üzere sıraladığı (Sanal 1964: 50-51) görülmektedir. Buradan öncelikle çıkaracağımız sonuç IV. Murad'ın bu bestesinin mehterler tarafından çalınmış veya biliniyor olduğudur. İkinci sonuç ise Haydar Sanal'ın ayrı bir başlıkla ele aldığı usul konusu olup 'değişme usulü' diye müstakil/başlı başına bir usul yoktur, ancak bu adlandırmadan özel bir usul tertibi olduğu anlaşılmalıdır.

IV. Murad'ın eserlerini bestelerken kullandığı usullere bakıldığında günümüzde kullandığımız usullerle 'zaman' bakımından uygunluk gösterdiği varsayılabilir. Ancak usullerin özel vuruşlarına ilişkin kasıtlı olarak yapılmış nota yazılışı sırasında bu durumu ifade eden herhangi bir yazım ve diziliş görülmemektedir. Bu da besteleri yorumlarken farklı değerlendirmelerle icraya yol açabilmektedir. Nitekim Ali Ufkî'nin eseri üzerine çalışan Hakan Cevher'in de usuller konusunda bu noktalara değindiği görülmektedir. Örneğin devrikebir usulünün zaman bakımından bu gün kullandığımız devrikebir usulü ile benzerlik gösterdiği ancak bugün kullandığımız yedi zamanlı devrihindi usulü ile aynı gidişe sahip olduğu, semai usulünde bestelenmiş eserlerin semai usulünden daha ziyade günümüzde kullandığımız yürük semai usulüne benzediği ve düyek usulünün dört tane ikili grubun arka arkaya sıralanmasıyla oluştuğu dikkat çekmektedir.

Sonuç: IV. Murad'ın besteleri neyi temsil ediyor?

Sonuç olarak IV. Murad'ın bestelerine bakıldığında bestelediği eserlerde kullandığı makamların günümüzde kullanılan makamlardan farklılık göstermediği ve bestelerinin makamsal olarak bugün kullandığımız makamları temsil ettikleri ortaya çıkmaktadır. Yalnız IV. Murad'ın hüseyni makamında bestelediği üç eserinde tespit ettiğimiz zirgüleli hicaz makamına yapılmış geçkiler bu bestelerin mehter müziğini temsil ettiğini ve mehterler tarafından çalındığını ortaya koymaktadır. Haydar Sanal'ın da tespit ettiği gibi Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin IV. Murad'ın bir bestesinden onun ölümünden yüz yıl sonra bile bahsediyor olması da bu eserin mehterler tarafından sürekli çalınan bir peşrev olduğunu göstermektedir.

Bu bestelerin formlarına bakıldığında ise bestelediği 8 peşrevin 7 tanesinin 3 hane 1 teslimden oluşmuş olması günümüzde kullanıldığı gibi dört haneli olmaması bestelediği peşrevlerin form açısından günümüzü değil de XVII. yüzyılı temsil ettiğini göstermektedir.

Sözlü eserlerinden biri ilahi formunda olup günümüzü temsil ederken diğeri semai olarak kaydedilmiştir. Semai olarak kaydedilen bu bestenin aslında usulden dolayı bu adı aldığı fikri ağırlık kazanmakta olup eser günümüzde kullanılan nakış semai formunu temsil etmektedir.

Kullandığı usullerin de zaman bakımından günümüz usulleriyle benzerlik göstermesi bizi günümüz usullerini temsil ettiğini düşünmeye sevk etse de usuller günümüz kullanımlarından farklı olup XVII. yüzyılı temsil etmektedir.

Bibliyografya

- Elçin, Şükrü. 1976. *Ali Ufkî, Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Cevher, Hakan. 2003. *Ali Ufkî, Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Develioğlu, Ferit. 2003. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Tura, Yalçın. 2001. *Kantemiroğlu, Kitabı 'İlmî'l-Mûsikî 'ala' vecbi'l-hurufât*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi
- Nuran, Uzer Altuner. 1989. Safâyî Mustafa, Nuhbetü'l-âsâr min fevâidü'l-eş'âr Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sanal, Haydar. 1964. *Mebter Musikîsi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tetik, Seher. 2005. "IV. Murad'ın Sarayında Müzik ve Müzisyenler" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.